

Schema 6: het algemeen handelingssysteem¹⁾

	handelings- sectoren	bekwaamheden	werkelijkheids- verbanden	impliciete aanspraken op gelding
	(a)	(b)	(c)	(d)
1	externe natuur	doelrationeel handelen	objectiviteit	waarheid
2	interne natuur	zelfexpressie	subjectiviteit	waarachtig- heid
3	maatschappij	communicatief handelen	normativiteit	juist/ade- quaatheid
4	taal	taalgebruik	intersubjec- tiviteit	verstaan- baarheid

De vraag of de intuïtief ingevoerde grondbegrippen een plausibel te maken grondslag oplevert voor een algemene handelingstheorie is zowel vanuit wetenschapstheoretisch als vanuit maatschappij-kritisch gezichtspunt van beslissend belang. Opvallend aan Habermas' positie sinds ongeveer 1970 is immers, dat intuïtief gemaakte onderscheiden niet worden gepresenteerd als fundamentele inzichten, maar als fundamentele uitgangspunten voor ons denken en handelen waarvan de realiteits- en handelingswaarde nog aannemelijk gemaakt moet worden. Dit houdt voor hem in, dat filosofische grondbegrippen pas geldingskracht verkrijgen wanneer op empirisch controleerbare wijze²⁾ blijkt dat ze houvast en oriëntatie

- 1) Vgl. het schema uit (1975-a), t.a.p. verso van p. 8. Voor de rubrieken van het schema heb ik termen gekozen die, naar het mij voorkomt, zakelijk het best karakteriseren waar het Habermas om gaat. Zijn terminologie is op dit punt niet altijd dezelfde en ze is ook niet steeds vrij van dubbelzinnigheid. Hetzelfde geldt voor de namen onder rubriek (b).
- 2) Met 'empirisch controleerbaar' wordt enkel geduid op de mogelijkheid intersubjectieve overeenstemming te bereiken op basis van ervaringsgegevens. In deze betekenis heb ik eerder Habermas' onderzoeksprogramma van het laatste decennium (een ontwerp van) 'empirische filosofie' genoemd, Van Doorne (1980), p. 155. Ik prefereer nu de term 'reconstructieve filosofie' om redenen die ik in hoofdstuk VII duidelijk wil maken.

bieden voor onze omgang met de werkelijkheid. Het uitwerken van deze conceptie in een onderzoeksprogramma beschouw ik als het werkelijk vernieuwende van Habermas' werk.

De weg die hij in recente jaren voornamelijk heeft bewandeld om de intuïtief-ingevoerde grondbegrippen plausibel te maken is die van taalfilosofische analyse. In zijn streven de grondbegrippen van zijn onderzoeksprogramma handelingstheoretisch uit te werken en te verantwoorden maakt hij dankbaar gebruik van de mogelijkheden die hij daartoe ziet in Austins en Searle's taalfilosofie¹⁾. Habermas' gedachte om een algemene handelingstheorie taaltheoretisch uit te werken komt voort uit de vooronderstelling die hij maakt dat spreken het medium is waarmee een subject zichzelf met zijn innerlijkheid tegenover andere werkelijkheidsregioenen afgrenst. Aan deze vooronderstelling koppelt hij nog een andere - die onderzoeksstrategisch van groot belang is - namelijk dat taal een structureringsfunctie heeft die zijn neerslag vindt in de structuur van de taaluitingen²⁾. Hoe Habermas 'spreken' langs taaltheoretische weg tot een grondbegrip van zijn algemene handelingstheorie heeft weten te maken kan ik enkel uitleggen tegen de achtergrond van de taalfilosofie van Austin en Searle. De sleutel tot een antwoord op deze vraag vormt het begrip 'spreekdaad'. Habermas heeft tot nu toe vooral vanuit deze invalshoek de grote lijnen van zijn onderzoeksprogramma geschetst en er partiële invullingen aan gegeven. Het hoe en het waarom van deze werkwijze is zó belangrijk, dat ik er de nu volgende paragraaf aan wil wijden.

1) Austin (1962) en Searle (1969). Ik verwijs naar de Nederlandse vertaling (1977). Searle reserveert de term taalfilosofie ('philosophy of language') voor zaken die Habermas in het kader van zijn grondslagenonderzoek voornamelijk hebben beziggehouden. Volgens Searle moeten ze goed onderscheiden worden van de onderwerpen waarop linguïstische filosofie ('linguistic philosophy') zich richt. Habermas is zonder twijfel bijzonder geïnteresseerd in de vraag, hoe taalfilosofie en linguïstische filosofie samenhangen. Onderzoeksstrategisch legt hij zelf dit verband in zijn reconstructief-analytisch onderzoek (zie hoofdstuk VII).

2) Zie (1975-b), p. 332 en UP, p. 256.

§ 3. Taalfilosofische uitwerking van het grondslagenonderzoek

In deze paragraaf wil ik duidelijk maken waarom het een aanvaardbare werkwijze is de grondslag van een algemene handelingstheorie te reconstrueren middels een analyse van de geldingsbasis van het spreken. Daartoe zal ik aangeven waarom in verband met de grondslag van de menselijke bestaanswijze de betekenisvelden waarop de begrippen "spreken" en "handelen" betrekking hebben als coëxtensief kunnen worden beschouwd. Voor het op deze wijze expliceren en interpreteren van de grondslag van zijn handelingstheorie beroept Habermas zich, zoals ik reeds heb aangeduid, op de mogelijkheden die het hedendaagse taalfilosofische onderzoek te bieden heeft. Vooral aan Searle ontleent hij op dit gebied belangrijke inzichten. Niettemin verwijdert hij zich ook van hem op enkele voorname punten¹⁾. Als reden hiervoor komt naar voren Habermas' preoccupatie met een algemene handelingstheorie. Dat Habermas zich intens gaat inlaten met spreekdaden, getuigt trouwens geenszins van een plotseling opgekomen nieuwe belangstelling. Hij heeft in de zestiger jaren al herhaaldelijk aandacht geschonken aan Wittgensteins taalanalyses, met name aan het daarin centrale begrip 'taalspel'²⁾. In zijn artikel over Sellars en Wittgenstein uit 1971 zet Habermas zijn discussie met Wittgenstein voort. Hij brengt naar voren welke bezwaren er aan diens taalanalyse verbonden zijn naast de onmiskenbare verdiensten ervan, wanneer men een algemene handelingstheorie wil ontwikkelen³⁾. Habermas en Searle stemmen precies op het punt van de theoretische fundering van taalanalyses overeen in hun kritiek op Wittgenstein, en ook in hun pogingen boven de beperkingen van diens taalfilosofie uit te komen⁴⁾. Vooraleer ik het

- 1) UP, p. 204 e.v. De uiteenzetting op deze plaats betreft zowel werk van Austin als van Searle.
- 2) Zie PP, pp. 141-146. Dit artikel over Wittgenstein dateert uit 1965. Zie verder LS, pp. 220-251.
- 3) (1975-d), pp. 319-340. De hier aangehaalde bundel waarin het artikel uit 1971 opgenomen wordt ingeleid door een zeer verhelderende bijdrage van R. Wiggershaus (die de bundel heeft geredigeerd) over de Duitse Wittgenstein-receptie en over de rol van Habermas daarin, zie *ibid.*, pp. 7-34.
- 4) Vergelijk wat Searle betreft het eerder geciteerde (1969) en zijn recente artikel in het Franse tijdschrift 'Critique', Searle (1980).

belang van de theorie van spreekdaden voor Habermas' algemene handelings-theorie bespreek, attendeer ik op enkele oudere elementen van een taaltheorie die verspreid over Habermas' geschriften te vinden zijn.

3.1. Oudere elementen van Habermas' taaltheorie

Ik wil stellen dat in de ontwikkeling van Habermas' denken aan taal en aan analyse van taalverschijnselen een steeds opvallender positie toekomt. Dit hangt ongetwijfeld samen met zijn zienswijze dat de taalproblematiek in de filosofiebeoefening sinds meerdere decennia de plaats heeft ingenomen van de klassieke bewustzijnsproblematiek¹⁾. De begrippen 'taal' en 'spraak' neemt onze auteur van meet af aan in een zeer ruime betekenis: zij betreffen niet alleen het spreken in de zin van verbale uitingen, maar ook gedragingen en expressieve gesten²⁾. Als het gaat over natuurlijke talen kiest Habermas meestal de term 'omgangstaal', en het lijkt me niet onbetekenend dat in de samenstelling van dit woord de component 'omgang' verwijst naar handelingsaspecten. Hoe breed hij in recente jaren het begrip taal wel niet verstaat, blijkt onder andere in zijn discussie met Luhmann over de vraag, of 'zin' een taalonafhankelijk grondbegrip is³⁾. Habermas verdedigt het standpunt, dat dit niet het geval is. Als reden hiervoor voert hij aan dat enkel dankzij talige omgang een context ontstaat waarbinnen zin gegenereerd en verstaan kan worden. Zo'n context noemt hij 'communicatief'⁴⁾. Deze context is mijns inziens geen andere dan die van de menselijke bestaanswijze zelf, voorzover zij te kenschetsen valt als 'een cultureel gedefinieerd leven'⁵⁾. Habermas legt aldus verband tussen een leefvorm die zijns inziens

1) PP, p. 220.

2) TGS, pp. 114-115.

3) TGS, pp. 171 e.v.

4) TGS, p. 186. Ik geef hier een nogal vrije interpretatie van de betreffende passage, maar ik meen toch te mogen stellen dat ze zakelijk gesproken correspondeert met de andersluidende formulering van Habermas.

5) TGS, pp. 151, 163 en 267. Verder passim.

systematisch een betekenisstructuur vertoont en het met elkaar omgaan van mensen middels taaltekens¹⁾. De menselijke bestaansconditie kenmerkt zich volgens hem door een zinsverband, voor de totstandkoming waarvan de betrokkenheid op elkaar van handelen en spreken onmisbaar is. Vooral in het genoemde artikel uit 1971 werkt hij nader uit waarom kernthema's uit de wijsgerige antropologie en uit de maatschappij- en kennistheorie in een taaltheorie zoals hij die zich voorstelt, hun samenhang verkrijgen. Ik signaleer de twee voornaamste stellingen die Habermas daar poneert²⁾.

De eerste stelling zegt, dat wanneer Wittgenstein een theorie van taalspelen zou hebben willen ontwikkelen, hij deze de vorm zou hebben moeten geven van een algemene handelingstheorie³⁾. Habermas komt tot deze opmerkelijke stelling omdat zijns inziens aan te tonen valt, dat de uitgangspunten vanwaar Wittgensteins taalanalyses vertrekken een algemene handelingstheorie vooronderstellen. Diens benaderingswijze laat volgens onze auteur in ieder geval de conclusie toe, dat een omvattende taaltheorie moet voldoen aan de volgende eisen: - zij moet betrekking hebben op zowel cognitief als niet-cognitief taalgebruik;

- zij moet in staat zijn de intentionele structuur van taal te verantwoorden;

- zij moet niet alleen gelden voor kunsttalen maar ook voor natuurlijke talen.

Aan deze eisen kan, zo stelt Habermas, alleen een algemene theorie van taalspelen voldoen, omdat alleen dan het analyseniveau wordt bereikt dat geschikt is om de universele systemen van taalregels op het spoor te komen die wij volgen wanneer we de 'symbolische realiteit van de samenleving' creëren⁴⁾.

Natuurlijk beseft Habermas dat ingaan op deze eisen een overschrijding inhoudt van de grenzen waarbinnen Wittgenstein zich wil bewegen, de

1) Vgl. TGS, p. 171.

2) Zie (1975-d), pp. 326-340.

3) *ibid.*, pp. 327 en 338. Vergelijk hiermee de recente uitspraak van Searle: "...la théorie des actes de langage restera incomplète tant qu'on ne l'intégrera pas à une théorie générale de l'action". Searle (1980), p. 999.

4) *ibid.*, p. 337.

grenzen van de grammatica van specifieke taalspelen. De 'Philosophische Untersuchungen' richten zich enkel op de regels die er voor zorgen dat taalgebruik in concrete handelingssituaties zonder problemen tot consensus leidt. Habermas wil méér en zoekt daarom naar een analysecontext waarin vragen omtrent de onderlinge samenhang van alle taalspelen en omtrent datgene wat ze tot taalspelen maakt aan de orde kunnen worden gesteld. Hij denkt dat de verscheidenheid van taalspelen pas eenheid gaat vertonen wanneer we als de grondslag ervan, als haar constitutieve mogelijkheidsvoorwaarde, een taalspel-competentie aannemen. Met dit begrip, dat in Habermas' theorie thuishoort in de context van horizontale reconstructies, verwijst hij naar de bekwaamheid waarover subjecten moeten beschikken om de situaties te kunnen voortbrengen waarin het gebruik van taaltekens überhaupt zin heeft. Hij noemt deze bekwaamheid 'communicatieve competentie' en omschrijft haar als het beheersen van de grammatica van de communicatieve leefvorm¹⁾. We weten dat het onderscheid van taalcompetentie en taalverrichting ('performance' of feitelijk taalgebruik) door Chomsky in de linguïstiek is ingevoerd. Deze noemt linguïstische competentie de bekwaamheid waarmee een ideale²⁾ spreker een abstract systeem van taalgeneratieve regels beheerst. Tegenover de ideale spreker wordt een empirische spreker gesteld, die de betreffende competentie onder altijd beperkende voorwaarden de facto uitoefent. Linguïstische theorievorming heeft in deze conceptie tot taak het systeem van regels te reconstrueren volgens hetwelk competente sprekers zinnen maken en omvormen³⁾. Wanneer nu Habermas spreekt van communicatieve competentie, en het als taak ziet van een taaltheorie deze te reconstrueren, geeft

1) Het transponeren van termen als 'grammatica', 'regels', 'taalspel' van een context van feitelijk taalgebruik naar een context van grondslagenonderzoek (want daartoe valt competentie-onderzoek te rekenen) kan gemakkelijk verkeerde suggesties wekken. Dit risico kan evenwel voor lief genomen worden wanneer een dergelijke herinterpretatie, zoals bij Habermas, getuigt van het streven over de grenzen van de eigen (continentale) traditie heen in gesprek te komen met andere onderzoekstradities, in zijn geval vooral met de angelsaksische traditie.

2) Vgl. voor een discussie van dit begrip Ullmann-Margalit (1977, pp. 1-7).

3) Vgl. TGS, p. 107.

hij aan competentie-onderzoek een nieuwe dimensie. Communicatieve competentie betreft niet enkel de bekwaamheid zinnen te maken en om te vormen, maar primair de omvattende bekwaamheid tot het voortbrengen van situaties die communicatie middels taaltekens mogelijk maken. In de wijze waarop Chomsky het onderscheid van taalcompetentie en taalverrichting hanteert, blijft buiten beschouwing dat ook de algemene structuren van spreek situaties zelf nog door spreekdaden tot stand komen. De bedoelde algemene structuren behoren niet tot de buitentalige randvoorwaarden want deze structuren zijn zelf afhankelijk van taal. Ze vallen ook niet samen met de uitdrukkingen die krachtens linguïstische competentie worden voortgebracht, omdat ze de pragmatische situering van deze uitdrukkingen bewerken¹⁾. Met het oog op deze pragmatische dimensie van taal, zo fundamenteel voor Habermas, raakt hij geïnteresseerd in theorieën over spreekdaden. Hij hoopt met behulp daarvan te kunnen laten zien hoe Wittgensteins taal spel analyses en Chomsky's taaltheorie elkaar kunnen bevruchten en hoe de beperkingen van deze beide aanzetten kunnen worden overwonnen. De plaats waar Habermas beide onderzoeksperspectieven met elkaar meent te kunnen integreren, is een algemene handelingstheorie. Tot zover de toelichting bij de eerste stelling. Meerdere elementen ervan zal ik verderop in dit hoofdstuk nog moeten hernemen.

De tweede stelling die onze aandacht verdient werpt vanuit een andere invalshoek eveneens licht op het handelingskarakter van taal. Deze stelling houdt in, dat taalgebruik altijd al het deelnemen veronderstelt aan een 'gemeenschappelijke menselijke handelwijze'²⁾. De gemeenschappelijkheid wordt verzekerd door een consensus omtrent regels. Habermas zegt dat deze consensus sprekende en handelende subjecten reeds in een interactiesamenhang met elkaar verbindt vóór zij samen handelen ('vorgängig')³⁾. Elders drukt hij zeer kernachtig uit wat hij hiermee bedoelt: "(...) het gezichtspunt van wederkerigheid behoort eo ipso tot

1) (1975-d), p. 327.

2) Vgl. hiermee Habermas' these, dat volkomen monologisch taalgebruik niet op consistente wijze kan worden gedacht, (1975-d), p. 322. Zie ook: Barth (1980) en De Gelder (1980).

3) (1975-d), p. 329. De consensus heeft apriori-karakter ten aanzien van concrete handelingen.

het intuïtieve weten van subjecten met taal- en handelingscompetentie"¹⁾. Zo begrepen consensus moeten wij volgens Habermas vōronderstellen om het feitelijk tussenmenselijk verkeer te kunnen begrijpen. De rechtvaardiging van dit gezichtspunt baseert hij op analyses van G.H. Mead²⁾ en A. Gouldner³⁾. Habermas' opvatting, dat communicatieve interactie tot de reproductievoorwaarden behoort van de samenleving, sluit hier op aan⁴⁾. Spreken en handelen zijn zijns inziens onafscheidelijk in het tot stand brengen van een gezamenlijke leef- en betekeniswereld. De taalvorm functioneert als leefvorm, en vice versa⁵⁾.

De twee stellingen waaraan ik een aantal elementen van Habermas' taaltheorie heb opgehangen keren terug in diens receptie van de spreekdaadtheorieën van Austin en Searle. Hun theorie van spreekdaden biedt volgens onze auteur nieuwe mogelijkheden tot het doortrekken en corrigeren van belangrijke inzichten uit de angelsaksische taalfilosofie en tot het leggen van verbanden met traditionele vraagstellingen uit de continentale filosofie. De taalfilosofische invalshoek bepaalt enerzijds de nieuwe manier waarop Habermas traditioneel filosofische grondbegrippen wil hernemen, terwijl hij anderzijds door zijn vertrouwdheid met de klassieke filosofische problemen het taalfilosofisch denken nieuwe impulsen geeft. Ik denk dat voor hem geldt wat als karakterisering wordt gegeven van Tugendhats intenties⁶⁾: "Tugendhat wil graag laten zien, dat een 'eerste filosofie' - in de oudheid de ontologie in de moderne tijd de transcendentaalfilosofie - enkel op een taalanalytische basis vernieuwd kan worden. Het zijn de traditionele grondbegrippen zelf - de

1) (1974-e), p. 84. Een belangrijk deel van het artikel over Sellars en Wittgenstein is aan deze zienswijze gewijd, zie (1975-d), vooral pp. 322-329.

2) (1975-d), p. 333. Vgl. TGS, pp. 188-195 en LdS, pp. 152-154.

3) (1974-e), pp. 82 en 84.

4) Zie o.a. TGS, pp. 163-164 en 267.

5) (1975-d), pp. 322-326. Vgl. KK, pp. 199-200.

6) Zie het eerste binnenblad van Tugendhats boek 'Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie' (1976). Vergelijk eveneens van dezelfde auteur: Selbstbewusstsein und Selbstbestimmung; sprachanalytische Interpretationen (1979).

begrippen van het apriori, van het zijn, van het object, van de waarheid, van de rede -, die in deze richting wijzen zodra men probeert ze scherper te verhelderen dan met de traditionele middelen mogelijk was. Op deze weg, die van de traditionele grondposities naar de analytische filosofie voert, moet tevens de analytische filosofie van haar kant gebracht worden tot een proces van reflectie over haar grondvragen en methoden".

3.2. Spreekdaden bij Searle en Habermas

In Searle's analyse van taal¹⁾ wordt als basiseenheid van communicatie het begrip 'spreekdaad' ingevoerd²⁾. Met dit voor zijn filosofische onderneming fundamentele begrip brengt hij zijn hypothese tot uitdrukking, dat het spreken van een taal een aan regels onderworpen vorm van handelen is. Dit gedrag bestaat erin, dat een subject door het uiten van zinnen in overeenstemming met constitutieve regels³⁾ in relatie treedt met een ander subject. Wanneer iemand op deze specifieke wijze met iemand anders omgaat, met een ander communiceert, verricht hij een spreekdaad. Wanneer taalgebruik vanuit deze interactieve invalshoek

- 1) Searle (1969). Ik verwijs naar de Nederlandse vertaling (1977). Zie voor het hier besprokene, pp. 12-31.
- 2) De term 'Sprechakt' waarmee Habermas het Engelse 'speech-act' vertaalt, wordt in het Nederlands meestal niet vertaald met 'spreekdaad'. Het lijkt mij niettemin de beste vertaling van Habermas' term 'Sprechakt', omdat daarmee de voor zijn theorie zo belangrijke nadruk op het constitutieve aspect van spreken beter tot uitdrukking komt dan in het woord 'taalhandeling' (term die gebruikt wordt door Dik en Kooy (1979) en door Van Eemeren in zijn vertaling van het boek van Searle (1977)), of 'taaldaad' (term die Nuchelmans (1980) gebruikt). Deze beide termen benadrukken naar mijn mening meer het instrumentele aspect van het spreken.
- 3) Searle onderscheidt twee soorten regels: regulerende en constituerende, zie pp. 45 e.v.. Ik volsta met erop te wijzen, dat volgens hem constituerende regels die regels zijn welke de activiteit zelf die ze reguleren pas mogelijk maken. Hij geeft als voorbeelden de regels van voetbal- of schaakspel. Het komt goed uit, dat de nederlandse vertaler voor het engelse 'constitutive' de term 'constituerend' kiest. De term 'constitutief' reserveer ik in verband met spreekdaden voor Habermas' context van grondslagenonderzoek. Vergelijk noot 2 op deze pagina en de analyse van pp. 142-143.

wordt geanalyseerd hoeft het geen verwondering te wekken dat een desbetreffende taaltheorie zal behoren tot het onderzoeksgebied waarop een algemene handelingstheorie zich richt. Dit vormt zeker een belangrijke reden voor Habermas op de zojuist besproken werkhypothese van Searle verder te bouwen. Is de relatie van taaltheorie en algemene handelingstheorie evenwel ook omkeerbaar? Met andere woorden, kan ook gesteld worden, dat alle handelingen spreekdaden zijn in de aangegeven zin? Pas dan immers kan Habermas voor zijn onderzoek naar de universele grondslag van het handelen geldige conclusies verbinden aan een onderzoek naar de grondslag van het spreken, opgevat dus als het verrichten van spreekdaden. Daar streeft hij naar, zoals ik in het volgende hoofdstuk wil laten zien. Habermas beantwoordt deze vraag bevestigend. Ter verantwoording hiervan neemt hij opnieuw een hypothese van Searle tot uitgangspunt¹⁾. Ik bedoel het principe van uitdrukbaarheid²⁾. Dit principe houdt kort gezegd in, dat alles wat een spreker kan bedoelen, ook gezegd kan worden. De intentie waardoor om het even welke communicatieve handeling geleid wordt, kan nauwkeurig, expliciet en verbaal worden uitgedrukt. Het gestelde geldt volgens Searle in beginsel, hetgeen wil zeggen dat er weliswaar dikwijls toevallige grenzen zijn aan wat in een bepaalde of zelfs in alle bestaande talen kan worden uitgedrukt, maar dat deze beperkingen niet noodzakelijk inherent zijn aan die taal of talen³⁾. Wanneer dit een juiste vooronderstelling is, dan zijn weliswaar spreekdaden een specifieke vorm van handelen, maar dan kunnen in beginsel alle mogelijke handelwijzen, ook niet-verbale handelingen⁴⁾, in spreekdaden worden omgezet. Dit kan natuurlijk niet betekenen, dat bijvoorbeeld de effectiviteit van de handelwijze die wij 'spitten' noemen, evengoed bereikt zou kunnen worden door het verrichten van een spreekdaad. Het betekent mijns inziens wel, dat de handelings-

1) Zie (1975-b), p. 333.

2) Zie Searle (1977), pp. 29-31 en passim.

3) a.w., p. 30.

4) Door Searle worden de termen 'handeling' en 'intentioneel gedrag' kennelijk als synoniem gebruikt. Habermas neemt dit stilzwijgend over. Om misverstanden te voorkomen, gebruik ik steeds de term handelen of afleidingen ervan.

regels waardoor 'spitten' als een typisch menselijke activiteit is gestructureerd en kan worden onderkend, op adequate wijze verwoord kunnen worden.

Vooraf de vooronderstelling dat het mogelijk is de regelstructuur van het menselijk handelen op verbale wijze uit te drukken, en dat het derhalve ook mogelijk is verbale uitingen als uitdrukking en weergave te interpreteren van de regelstructuur van het handelen, neemt Habermas gretig over. Het stelt hem in staat aan het gebruik van het begrip 'spreekdaad', dat volgens Searle verwijst naar de basiseenheid van communicatie, een wending te geven waardoor het geschikt wordt voor onderzoek naar de algemene regels die wij volgen wanneer we de "symbolische realiteit van de samenhang creëren"¹⁾. In Habermas' optiek zijn het, zoals we eerder zagen, de regels volgens welke subjecten de situaties kunnen voortbrengen waarin het gebruik van taaltekens überhaupt zin heeft. Als men wil zou men dit een radicalisering en universalisering kunnen noemen van wat Searle onder constitutieve regels verstaat. Het begrip 'spreekdaad' krijgt daardoor in het kader van Habermas' taaltheorie een meer fundamentele betekenis. Onze auteur gebruikt de term bij voorkeur voor de context van grondslagenonderzoek en hij maakt het tot het centrale groundbegrip van zijn horizontale reconstructie. De 'communicatieve competentie' waarvan hij spreekt heeft betrekking op het beheersen van aldus verstande spreekdaden. Het algemeen handelings-systeem, zoals in schema 6²⁾ weergegeven, kan langs deze weg geherformuleerd worden in termen van een gemodificeerde theorie van spreekdaden.

Ik heb in het bovenstaande aangegeven hoe Habermas om reden van de grondslagenproblematiek waarop hij het afgelopen decennium zijn aandacht heeft geconcentreerd, niet alleen de aanzetten van Wittgenstein en Chomsky benut en amendeert, maar ook meer recent werk uit de angelsaksische traditie. Ik heb wat dit laatste betreft enkel bij Searle stilgestaan; er zouden meer voorbeelden aan te halen zijn. De modificatie die hij aan Searle's aanzet geeft vloeit voort uit Habermas' pogingen het

1) Zie p. 121 van deze studie en de daar gegeven verwijzing.

2) Zie p. 131.

continentale funderingsdenken op een nieuwe wijze voort te zetten. Bij dit streven is een ander aspect van Searle's theorie van spreekdaaden, dat we tot nu toe niet hebben besproken, ook zeer belangrijk. Diens hypothese dat de spreekdaad de basiseenheid van communicatie is, in combinatie met het principe van uitdrukbaarheid, leiden hem namelijk tot het gezichtspunt, dat er tussen het begrip 'spreekdaad' enerzijds en de vele aspecten van het gebruik van taaltekens anderzijds een reeks van analytische betrekkingen bestaan. Aspecten die Searle noemt zijn: dat wat de spreker bedoelt; wat de geuite zijn (of een ander verbaal element) betekent; dat wat de intentie is van de spreker; dat wat de hoorder begrijpt en de regels waaraan de verbale elementen onderworpen zijn¹⁾. De bedoelde betrekkingen kunnen volgens Searle analytisch genoemd worden omdat het principe van uitdrukbaarheid er juist toe dient om de regels voor het uitvoeren van spreekdaden gelijk te kunnen stellen aan de regels voor het uiten van bepaalde verbale elementen²⁾. Hierdoor wordt het mogelijk onderzoek van deze laatste regels als vertrekpunt te kiezen voor een analyse van de regelstructuur³⁾ van spreekdaden.

Habermas' opvatting van funderingsdenken brengt met zich mee dat hij zich sterk maakt voor een reconstructieve filosofie. Dit houdt onder andere in dat de uitgangspunten van horizontale reconstructie plausibel gemaakt moeten kunnen worden. De voordelen die in dit opzicht aan Searle's benaderingswijze verbonden zijn, mogen dan ook bij het amenderen ervan niet verloren gaan. Met het oog hierop gebruikt Habermas in zijn taaltheorie het begrip 'spreekdaad' in een meer algemene en in een meer specifieke betekenis. In de algemene betekenis hoort het thuis in de context van grondslagenonderzoek en betreft het de mogelijkheid tot handelen overeenkomstig regels. De specifieke betekenis ervan geldt concrete, feitelijk uitgevoerde spreekdaden. Ook deze betekenis is nog breder dan de inhoud die Searle aan het begrip geeft: hij reserveert

1) Zie Searle (1977), p. 31.

2) *ibid.*

3) Ik noem 'regelstructuur' het onderling verband binnen de noodzakelijke set van regels waaraan taalhandelingen moeten voldoen.

het begrip 'spreekdaad' voor die concrete handelingen welke verbaal worden uitgedrukt. Voor deze klasse van spreekdaden gebruikt Habermas het begrip 'taaluiting'¹⁾. De theorie van de spreekdaden wordt door hem derhalve uitgebreid door ze te differentiëren naar twee contexten van theorievorming: de context van grondslagenonderzoek en de context van taalanalytisch onderzoek ten aanzien waarvan het grondslagenonderzoek een meetstandaard ontwikkelt. In de eerste context vindt de reconstructie plaats van de regelstructuur van spreekdaden als zodanig, terwijl taalanalytisch onderzoek volgens zijn conceptie alles omvat wat Searle laat vallen onder respectievelijk taalfilosofie en linguïstische filosofie.

Naar het mij voorkomt krijgt hierdoor het gebruik dat Habermas maakt van Searle's principe van uitdrukbaarheid eveneens een dubbele betekenis. Enerzijds gebruikt hij dit principe om een relatie te leggen tussen de context waarin de analyse plaats vindt van de ideale structuur van spreekdaden en de context van onderzoek naar taaluitingen. Het principe houdt dan in dat het mogelijk is de fundamentele regelstructuur van spreekdaden op adequate wijze tot uitdrukking te brengen en dat het derhalve ook mogelijk is concrete spreekdaden als representanten te zien van deze regelstructuur. Het principe is anderzijds ook dienstig binnen taalanalytisch onderzoek, om de reden die Searle daarvoor geeft²⁾, want het staat toe de regels die gelden voor het uitvoeren van concrete spreekdaden gelijk te stellen met de regels voor het doen van taaluitingen. Door het toekennen van deze dubbele betekenis aan het principe van uitdrukbaarheid kan bij Habermas het taaltheoretisch hernemen van de handelingstheoretische grondbegrippen tot empirisch onderzoek leiden dat waarde heeft voor de beoordeling van de plausibiliteit van de ingevoerde grondbegrippen. Aldus kan aan onderzoek van taaluitingen exemplarische betekenis worden toegekend in het kader van onderzoek naar de grondslag van het menselijk handelen.

1) Niet te verwarren met wat Searle 'uitingshandelingen' noemt, a.w., p. 34. Deze betreffen in Habermas' terminologie slechts één aspect van spreekdaden. Hij zal het de expressiefunctie noemen.

2) (Searle, 1977), p. 31.

HOOFDSTUK V: RECONSTRUCTIE VAN DE GRONDSLAG EN DE STANDAARD VAN DE SOCIAAL-CULTURELE LEEFWIJZE: DE GRONDSTRUCTUUR VAN EEN SPREEKDAAD

In het vorige hoofdstuk heb ik in grote lijnen aangegeven wat de plaats en de functie zijn van grondslagenonderzoek binnen Habermas' ontwerp van kritische theorie. Ik heb daar ook verantwoord, waarom de rationele reconstructie van de grondslag van de menselijke bestaanswijze doorgevoerd kan worden in de vorm van een reconstructie van de geldingsbasis van het spreken. De uiteenzettingen van dit hoofdstuk willen een zo nauwkeurig mogelijke behandeling geven van deze geldingsbasis. Met zijn algemene handelingstheorie heeft Habermas in eerste instantie de geldingsbasis gereconstrueerd. Ik noem de uitkomst daarvan de grondstructuur van de spreekdaad.

Met betrekking tot deze uitkomst wil ik nu al op twee aspecten van Habermas' grondslagenonderzoek attenderen. Ik wil allereerst het hypothetisch karakter van deze reconstructie benadrukken, zonder daarmee overigens tekort te doen aan de realistische betekenis, die Habermas toekent aan de begrippen waarmee hij de grondstructuur karakteriseert. Dat deze grondbegrippen inderdaad kunnen gelden als adequate uitdrukking van de grondslag van de menselijke bestaanswijze moet nog plausibel worden gemaakt¹⁾. Nog een tweede aspect is uitermate belangrijk in verband met Habermas' grondslagenonderzoek. Het betreft zijn intentie argumenten aan te dragen voor de zienswijze, dat de gereconstrueerde grondstructuur niet enkel de functie heeft een grondslag te bieden aan sociaalwetenschappelijk onderzoek, maar dat de grondstructuur tevens fungeert als laatste maatstaf of standaard voor de beoordeling van het maatschappelijk karakter van zulk onderzoek.

De indeling van het hoofdstuk is als volgt: in § 1 zet ik uiteen hoe de grondslag, die Habermas in zijn algemene handelingstheorie expliciteert, geïnterpreteerd kan worden als geldingsbasis van het spreken, dat wil zeggen in termen die aansluiten bij een theorie van spreekdaden. In § 2 analyseer ik de inhoudelijke vooronderstellingen omtrent de dubbelfunctie

1) Hoe Habermas de plausibiliteit ervan wil aantonen bespreek ik in hoofdstuk VII.